

YAYIN TANITMALARI

TANITMA MAKALELERİ

DÎVÂN-I HİKMET'TE VEZİN, KAFİYE, ANLATIM TÜRLE- Rİ VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

İDRİS KARAKUŞ*

Dîvân-ı Hikmet, Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerini içine alan eserin adıdır.

Lügat mânâları dışında bir edebî terim olarak hikmet, “dinî-tasavvufî özlü söz” anlamında kullanılmaktadır. Yesevî tarikatına bağlı dervişlerin söyledikleri dinî-tasavvufî şiirlere genel olarak hikmet adı verilir. Hikmetler genellikle eski ve millî Türk nazım şekli birimi olan dörtlükler ile yazılmaktadır.

“Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinin muhtevası, şekil ve dil yapısı, onun yetiştiği çevre, hayatı ve şahsiyeti, hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Bir mürşit ve İslâm mücahidi olan Yesevî'nin İslâmiyet ve tasavvuf hakkındaki inanç ve fikirlerini halk edebiyatımızın eskiden beri bilinen şekilleri içinde, hece vezni ve sade bir dille ifade etmesi “hikmet” tarzını doğurmuş ve bu tarz Yesevî dervişleri ile gelenekleşmiştir.”¹

Dîvân-ı Hikmet'teki manzumelerde, Ahmed-i Yesevî'nin yedi yaşından sonraki hayatı hikâye edilmiştir.

Yesevî hikmetlerinin gayesi Türk halkına, İslâmın esaslarını öğretmek, müritlerine tasavvufun ve tarikatın inceliklerini ve âdâbını telkin etmektir. “Bunun dışında bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde de durulmuştur. Münâcât, na'at ve ilk dört halifeye methiye dışında kalan hikmetlerin dile getirdikleri konular şöyle sıralanabilir. İlahî aşk, Allah'ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber'in tâzimi ve sevgisi, Hz. Peygamber'in şeriatı ve sünneti, zühd ve takvâ, ibadet, İslâm ahlâkı, İslâm menkıbeleri, âhiret hayatı, kıyamet ahvalı, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan zâhidâne şikâyet, dervişliğin fazi-

* Dr., Atatürk Yüksek Kurumu APK Şube Müdürü.

¹ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî ve Divân-ı Hikmet'i”, *Türk Edebiyatı Dergisi Hoca Ahmed-i Yesevî, Özel Sayısı*, Ekim 1989, s. 13-14.

letleri, İslâm mutasavvıflarına ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevî tarikatının âdâb ve erkânı ile ilgili hususlar”²

Hikmetlerde, Yesevî'nin efsanevî hayatının her safhası kendi ağzından anlatılmış, Hz. Peygamber'in hayatı ve hasletleri dile getirilmiş, Hz. Ali övülmüş, hikmetlerin lüzumu açıklanmıştır. “*Divân-ı Hikmet*’te bu menkıbe ve kıssaların yanında, şeriat ve tarikatla ilgili aşk, gurbet, seher vakti, hâle, nefsi öldürme, zikir, tevbe, gafletten uyanma, ölüm, oruç, namaz, ârif, âşık, muhabbet, elest şarabı, zâhir, bâtın, mâsivâ, tarikat, ma’rifet ve hakikat gibi temalara da yer verilmiştir. Hemen hemen her hikmette tek bir mevzu, veya birbiriyle alâkalı birkaç mevzu işlenmiştir... ”³

Hikmetlerde hocalık yapıldığı, öğretim esas alındığı ve tarikatın usûl ve erkânı ve işlendiği için şiiriyet zayıftır. Bu sebeple sanat değeri fazla değildir. Ancak, samimiyet ve coşkunluk, hikmetleri basit manzumeler olmaktan kurtarmıştır. Akıcılığı, lirizm sağlamıştır.

Yesevî'nin hikmetlerinde kullanılan nazım birimi کافیye, vezin ve ifade tarzı destan devri Türk şiirinin izlerini taşır. Bu hikmetlerin yazıldığı dönem İslâmî Türk şiirinde “erken dönem” sayılır. Destanlar, kopuz şiiri devam etmekte olsa bile, yazılı Türkçe eser ve manzumeler henüz pek azdır... Bu hikmetler fikir, duygu, inanç bakımından elbette Ahmet Yesevî'nindir. Ancak üslûp yönünden, dil ve şiiriyeti ile onların Hoca Ahmet'e ait oldukları söylenemez.”⁴ Hikmetlerin bir kısmının Ahmed-i Yesevî'ye ait olmadığı hususunda deliller bulunurken, Yesevî'nin dili ve üslûbu hakkında kesin bir hükme varmak da doğru olmasa gerektir.

Yesevî hikmetleri üzerine yapılan araştırmalarda, hikmetlerin dilinin Ahmed-i Yesevî'nin dilini aksettirmediği, zamanla dilin değiştiği, mahalî birtakım dil hususiyetlerinin hikmetlere dahil edildiği, değişik sahalarda vücuda getirilmiş olan yazmalarda farklı şîvelerin kullanıldığı araştırmacılar tarafından zikredilmiştir. Elde bulunan *Divân-ı Hikmet*'in dili, ifade tarzı ve tertip şekli hikmetlerin sonradan kaleme alındığı intibasını uyandırmaktadır. “*Divân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva bakımından ve dil bakımında da önemli farklılıklar göstermesi nüshaların değişik şahıslar tarafından, değişik sahalarda vücuda getirildiğini açıkça göstermektedir.”⁵ Nüshalardaki hikmetlerin hepsinin Hoca Ahmed'e ait olmadığını sonra-

² Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, KBY Yay., Ankara 1983, s. 44.

³ Meserret Diriöz, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Şiirleri üzerine”, *Türk Edebiyatı Dergisi Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı*, Ekim 1989, s. 19.

⁴ Ahmet Kabaklı, “Şefû'l-Müznibin”, *a.g.e.*, s. 5.

⁵ Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 41.

dan Yesevî devrişleri tarafından ilâveler yapıldığını, yazma ve basma nüshalardaki hikmet sayısının farklı olması ortaya koymaktadır. Ancak, *Divân-ı Hikmet*'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerin çoğu Yesevî'ye aittir.

Fuad Köprülü, Yesevî hikmetlerinin dilini Karahanlı edebî dili ile ilgili görürken,⁶ Ahmet Caferoğlu “Müşterek Orta Asya Yazı Dili” dairesine girdiğini zikretmektedir.⁷

Türk dili ve edebiyatı tarihinin en büyük ilim adamlarından iki âlimin farklı hükümlere varmaları, yukarıda arz edilen farklılıklara delil sayılmalıdır.

Kemal Eraslan'ın hazırladığı *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler* adlı eserde, dörtlükler hâlinde tertip edilmiş 42, gazel tarzı ile yazılmış 27 ve mesnevî şeklinde düzenlenmiş 2 manzume olmak üzere toplam 71 hikmet vardır.

Dörtlüklerle kurulmuş 42 manzumedan 5 dörtlükten oluşan 2; 6 dörtlükten oluşan 4; 7 dörtlükten oluşan 3; 8 dörtlükten oluşan 4; 9 dörtlükten oluşan 3; 10 dörtlükten oluşan 3; 11 dörtlükten oluşan 4; 12 dörtlükten oluşan 7; 13 dörtlükten oluşan 2; 14 dörtlükten oluşan 2; 15 dörtlükten oluşan 2; 19 dörtlükten oluşan 1; 23 dörtlükten oluşaman 1; 25 dörtlükten oluşan 1; 26 dörtlükten oluşan 1; 28 dörtlükten oluşan 1; 29 dörtlükten oluşan 1 tane hikmet bulunmaktadır. Toplam dörtlük sayısı 535'dir.

Beyitler halinde kurulmuş 29 manzumedan 5 beyitten oluşan 1; 6 beyitten oluşan 4; 7 beyitten oluşan 9; 8 beyitten oluşan 2; 9 beyitten oluşan 3; 10 beyitten oluşan 2; 11 beyitten oluşan 1; 12 beyitten oluşan 2; 13 beyitten oluşan 3; 43 beyitten oluşan 1; 62 beyitten oluşan 1 tane hikmet bulunmaktadır. Toplam beyit sayısı 327'dir.

Yukarıda görüldüğü gibi dörtlüklerle kurulan hikmetlerdeki dörtlük sayısı 5 ile 29 arasında değişmektedir.

Millî nazım birimi olan dörtlüklerle yazılan hikmetlerin kafiye düzenleri abab (abxb), cccb, çççb... şeklinde olup, eski dönemlerden kalan destan parçalarının kafiyeleşmiş tarzını andıran ve daha sonra saz şairlerinin geliştirdikleri koşma'nın kafiyeleşmesine benzetmektedir.

Dörtlüklerle yazılmış hikmetlerle hecenin $4 + 4 + 4 = 12$ 'li ölçüsü kullanılmıştır. Fakat durak yerleri her mısradaki aynı yerde değildir.

⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavıflar*, DİB Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1976, s. 126.

⁷ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İÜE. Fak. Yay., İstanbul 1970, s. 83.

Dörtlüklerle yazılan hikmetlerde mahlasların geçtiği mısra diğerleriyle çoğu zaman aynı ölçüde değildir. Bu mısralar bazen 1 hece fazla, bazen 1 hece eksiktir.

“Eski Halk Edebiyatımızın birçok unsurlarını alarak İslâm ruhunu o unsurlarla yani o eski millî şekiller ve eski vezinle ifade edilen ilk eser olmak bakımından da *Dîvân-ı Hikmet*’i, Tasavvufî Türk Edebiyatı’nın en eski ve en mühim abidesi saymak zorundayız.”⁸

27 tane hikmet “gazel” tarzı ile, 2 hikmet mesnevî tarzı ile yazılmıştır. Bu hikmetlerin bazılarında hecenin 7 + 7 = 14’lü, bazılarında 8 + 8 = 16’lı ölçüsü kullanılmıştır. Bu hikmetlerde “gazel”in bir bakıma şartı olan aruz vezni kullanılmamıştır. Bunlar yalnız kafiyeleşim bakımından gazel tarzındadır. Hatta, bu hikmetler, muhteva bakımından da gazel’e uymamaktadır. Beyit sayısının da bazı hikmetlerde fazla olması gazel’in şartına ters düşer.

Gazel tarzıyla yazılan hikmetlerin bazılarında aruz vezni kullanılmıştır. Umumiyetle aruzun fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün, mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ilün, mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün, mef’ülü, mefâ’ilü, mefâ’ilü fe’ilün.

Bazı hikmetlerde aruzun ustalıklı kullanılmış olması, bu hikmetlerin XII. asırdan sonra yazıldığı, yani Yesevî’ye ait olmadığını düşündürmektedir.

Aruzla yazılmış hikmetlerde aruz hatalarına raslanmaktadır.

Münâcât’ta mesnevî tarzı kullanılmış olup aruz’un Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ilün kalıbı kullanılmıştır.

Hikmetlerde Kul Hâce Ahmed, Hâce Ahmed, Miskin Ahmed ve Yesevî gibi mahlaslar kullanılmıştır.

Rediflere çok geniş ölçüde yer verilmiş, kafiyelerde yapı bakımından genellikle “yarım kafiye” çeşidi, dizilişleri bakımından ise “çapraz” ve “düz” kafiye kullanılmıştır. Kafiyelerde tekrarlar ve hatalar mevcuttur.

Hikmetlerde şekil ve ifade bakımından eskiye nazaran bir gelişme olduğu dikkati çekmektedir. “Ahmed Yesevî, hiçbir veçhile İslâm ilimlerine ve İran edebiyatına yabancı bir adam değildi; tahsil ve sülûk hayatının büyük bir kısmını İslâm-Acem fikir merkezlerinde geçirmiş olduğu için, eski, büyük Acem mutasavvıf-şairlerinin tasavvufî eserlerini pek iyi bili-

⁸ Mustafa Uslu, “Pir-i Türkistan: Hoca Ahmet Yesevî”, *Millî Eğitim ve Kültür Dergisi*, C. III, No. 11, Ağustos 1981, s. 57.

yordu; lâkin, İslâmiyet’i samimî fakat henüz sathî bir surette kabul etmiş olmakla beraber, kendi millî kültürlerini saklamaktan kolay kolay vazgeçmeyen Türklere hitap etmek lâzım gelince, ister istemez onların zevklerine, îtiyatlarına uymak, mânâsını anlayacakları basit bir lisan ve âhengine âşina çıkabilecekleri bir vezinle hitâp eylemek zarurî idi. İşte, sırf bu gibi kuvvetli te’sirlerden dolayı Ahmed Yesevî, Acem mutasavvıflarının işlenmiş, âhenkli aruz veznini değil, halkın sevdiği, halk şairlerinin yüzyıllardan beri kullandığı millî hece veznini aldı ve bütün hikmetlerini o vezinle ve yine halk edebiyatından alınmış eski millî şekillere yazdı...

Ahmed Yesevî, ekseri hikmetlerini Orta Asya’da halk arasında pek çok sevilen ve eskiden beri çok kullanılan yedili ve onikililerle yazmıştır. Biraz aynı tonda, garip bir âhengi, aynı zamanda biraz iptidâî, vahşi fakat “aslı” bir edayı içine alan bu vezinler, onun elinde hiçbir fevkalâdelik göstermez. O, esasen en çok galeyâna hâcet gösteren yerlerde bile, çok sakin ve soğuktur; nasihatlerindeki ağır edası, tahkiyedeki basit ve yeknesak ifadesi, münâcâtlarındaki vakarlı ve sakin tavrı hemen hiç değişmez... Seçtiği vezinlerde o devrin müşterek zevkine uyarak, şahsî yeniliklerden tamamıyla çekinen Ahmed Yesevî, kafiye hususunda da, Arap ve Acemlere bağlı olmayarak, millî edebiyat ananesine tamamen sadık kalmış ve “kafiye” yerine halk edebiyatının taklitle daha çok “yarım kafiyeler” kullandığı gibi, onların da ekseriya fiilerin çekimlerinden vücuda getirmiş ve eski redif usûlüne de ekseriyetle bağlı kalmıştır.”⁹

Netice itibariyle hikmetler, biçim yönünden Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı Doğu Türkçesi ile yazılmış, dörtlükler ve beyitler hâlinde koşma, gazel ve mesnevî şekillerinde kafiyelendirilmiş, kullanılan yarım kafiyeler rediflerle desteklenmiş olarak tertip edilmiştir.

Dîvân-ı Hikmet’in Taşkent ve Kazan baskılarında yer alan, mukaddime veya risale hususiyeti taşıyan Fakr-nâme, müstakil bir risaleden ziyade *Dîvân-ı Hikmet*’in mensur bir mukaddimesi durumundadır. Yesevî tarafından kaleme alınmadığı, Yesevî dervişleri tarafından sonradan yazılarak *Dîvân-ı Hikmet*’e dahil edildiği mevzu ile ilgili araştırma yapan ilim adamları tarafından iddia edilmektedir. Fakr-nâme, *Dîvân-ı Hikmet* ile muhteva yönünden benzerlik taşırsan tertip yönünden oldukça farklıdır.

⁹ Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 146-148.

